

Den intellektuelle krise

Taler

Johan Hjort

Sted

Oslo

Omstendigheter

Foredrag for norske studenter

1 De to livssyn

Aldri har mennesker arbeidet hårdere for fremskritt, aldri har den tekniske utvikling og livsmulighetene vokset med slik rivende fart som i våre dager. Og
5 dog hører vi fra alle kanter, i alle land, at alle disse fremskritt bare har ført til skuffelser, ja endog at tidens sorger og nød skyldes nettop selve fremskrittet, rasjonaliseringen av vårt arbeide og av vår tenkning. Det er hvad jeg vil kalle den intellektuelle krise.

10 Oswald Spengler gav en utløsning for disse folkets vake anelser eller stemninger i sin bok: «Der Untergang des Abendlandes», i hvilken han forutsier Vesteuropas forestående sammenbrudd. Einstein og en skare matematikere har lenge talt om den gamle, den klassiske videnskaps bankerott. Overalt føler ungdommen, at den middelalderens dogmatikk, som fremdeles bys den som
15 den sanne religion, langt fra kan bringes i harmoni med det verdensbillede og de moralske idealer, som følger av tidens intellektuelle erfaring. På samfundslivets område har nye profeter, Karl Marx, Lasalle, Lenin, forlangt at det skal overlates til dem å konstruere en helt ny samfundsorden.

20 Felles for all denne kritikk og for de nye forslag er påstanden om, at vi i dette øieblikk står i en kamp på liv og død mellom gammelt og nytt. Derfor taler man også om den «nye» videnskap, den «nye» religion, den «nye» samfundsorden.

25 Jeg har i en bok, kalt «Keiserens nye klær», særlig i en nettop utkommet tysk utgave, forsøkt å hevde, at vi aldeles ikke står i en slik kamp mellom gammelt og nytt, men at den gjæring vi iakttar må opfattes som et særlig intenst utbrudd av

30 en stedsevarende strid, som vi i Europas historie kan forfølge gjennom årtusener
tilbake i tiden, og som gjennom hele dette tidsrum har vært ført mellom to
livssyn, to livsopfatninger. Den ene, som i særlig grad synes utsprunget av
Europas egen jord, har i alle vår races storhetstider behersket folkets tenkning.
Trangen til handlefrihet, troen på fremskrittet og den menneskelige tankes makt
35 var dens særpreg, og samfundet blev under dens innflytelse et samarbeide
mellom frie menn. Det annet livssyn behersker store deler av Orienten. Det
utmerker sig ved den enkelte manns underkastelse under en religionsstifter,
diktator eller tyrann. Proletariatets diktatur er fortiden denne livsopfatnings
slagord.

40 Europas historie har fortalt oss om storhets- og forfallstider innenfor en og
samme kultur og et og samme samfund av forskjellige, men beslektede
folkeraser. Hellas, Rom, Renessansen, Det 19. århundre står for oss som
storhetstider, store deler av Middelalderen som mørke århundrer. Men disse
store grunntrekk i historiens gang bør ikke la oss glemme, at der til alle tider i
45 Europas historie levet mennesker, som representerte begge livsopfatninger,
nogen friheten, andre underkastelsen. Så skarpt er heller ikke de to
livsopfatninger skilt fra hinannen, at ikke et og samme menneske kan ha følt
dem begge, til forskjellige tider av sitt liv.

50 Sofismen

I forfallstidene optrer der et eiendommelig sykdomssymptom, sofismen. Dens
kjennemerker er til alle tider, at den benekter menneskets evne til å finne
sannheten. Allerede de gamle grekere kjente alle denne sykdoms ytringsformer.
55 «Allting er sant,» sa Protagoras. «Intet er sant,» sa Gorgias. «Selv ordenes
betydning forandret de vilkårlig.» «Ærlighet som er grunnlaget for en edel
tankegang blev utledd og forsvandt.» Så skrev Thukydides for mellom to og tre
tusen år siden. Og hans fremstilling av sofismen er vidunderlig og overordentlig
interessant; ti i dens lys kan vi forstå fenomener i vår egen tid, som helt svarer til
60 fortidens. Også i vår tid optrer der nemlig sofister, i videnskapen og i
samfundslivet med den samme mentalitet, som sofistene hadde i det gamle
Hellas.

I den matematiske fysikk forandrer man ordenes betydning helt vilkårlig.
65 Ordene samtidighet, den rette linje, dimensjon, som danner grunnlaget for all
videnskap, brukes i en helt ny mening og samtidig også i den gamle. Og derved

blir godtroende legmenn helt forvirret. Nogen av dem vender sig derfor bort fra videnskapen, andre tar sin fornuft fangen og gjør sig selv til kammerherrer.

70

I samfundslivet oplever vi, at sannhetssøkere blir sakførere, andre har en strålende karriere ved spekulasjon i folkets lidenskaper. Aldri har vi oplevet, sa den bekjente historiker Ferrero, at de folkerettslærde har innrømmet, at deres egen regjering hadde urett. De er advokater, som plederer en sak. Det kan vi se i
75 de internasjonale rettsaker og i de parlamentariske debatter idag.

80

Sofismens makt hviler på det faktum, at det er vanskelig å påvise den taskenspillerkunst, med hvilken den forblander formelle og reelle argumenter og å frigjøre sig fra dens appell til folkets følelser. Jeg har i min bok gitt noen
80 eksempler på slike tilfeller. Det vilde føre oss for langt her å analysere dem. Og det er heller ikke de falske påstander, som her interesserer oss. Heller ikke de bevisste forsøk på å opstille skinløsninger av problemene. Vi må rette all vår interesse mot de vanskeligheter, som vi selv har følt eller iaktatt hos andre mennesker, som ærlig har forsøkt å skille mellom godt og ondt eller mellom det
85 som er sant og det som er falsk.

90

Også sofister har gjort slike forsøk. Det berømteste er Protagoras påstand, at «mennesket er alle tings mål», at det som er sant for det ene menneske er falsk for et annet. Det er en tanke, som alle mennesker møter i sitt liv, og som fører til
90 at enkelte tviler på alt, og at andre ærlig forsøker å bli klar over sig selv.

Filosofi

95

En av de største vanskeligheter, som til alle tider har møtt unge mennesker er den, at de i sin søken føler sig stillet overfor en slik overveldende masse av
95 kunnskaper, som videnskap gjennom tusen år har samlet, og som de tror de må kunne beherske, før de kan finne et fast fotfeste. Dette forlanges også av de skriftkloke, som leser korrektur på de store tenkeres verker og dermed avleder interessen fra det, disse våre beste hjelpere i nøden egentlig har villet. Man
100 glemmer at Platon, Kant, Newton og alle de andre var mennesker som vi og følte sig stillet overfor den samme natur som vi, at disse menn ikke var pedanter, men mennesker som skrev sine verker med sitt hjerteblod. De søkte nettopp det, å felle sofismens, dogmatikkens drage en gang for alle. Og det mål er også nådd. Den gamle drage er død, men dens spøkelse fremkaller ennu frykt i folkets brede
105 lag.

Først og fremst må vi bli enig om, at der overhodet intetsteds finnes noget slikt som metafysikk eller en for alle tilfeller ferdig filosofi. Du kan overhodet aldri lære filosofi, sa Kant. Du kan kun lære å anvende ideer og metoder på bestemte tilfeller, som livet eller ditt arbeide reiser. «Kjenn dig selv,» sa en gammel filosofi. «Du vil aldri lære dig selv å kjenne,» sa Thomas Carlyle. «Kjenn ditt arbeide og gjør det.» Om den filosofi, som søker logisk å bygge verden op fra dypet av sin bevissthet, sa vår store landsmann Anton Martin Schweigaard disse ord: «Den gamle metafysikk er en chimære, som kan stilles i rekke med astrologien. Det fulle kan ikke fremgå av det tomme, verden ikke av intet. Erfaringen kan ikke forstå verden som en absolutt nødvendighet. Ethvert fremskritt er kun et fremskritt fra en gitt betingelse til en annen.» Filosofien har gjennom tusener av år villet være en verdenserkjennelse, men det å klarlegge en arbeidsmetode er dens eneste berettigede mål.

Idéer og virkelighet

La oss derfor kun betrakte det spørsmål, hvorledes videnskapens metode blev til og hvorvidt vi kan stole på den. I alle storhetstider har Europa erkjent, hvad det skyldte Hellas. Vi skylder Hellas at det gav oss ideenes verden og erkjennelsen av, at det var i denne verden at matematikken blev til. Den greske matematikk var sig bevisst, at den arbeidet suverænt i tankens verden. Den konstruerte former: cirkel, triangel, den rette linje o. m. a. og undersøkte disse av den selv skapte formers vesen. Og den greske tanke visste, at disse former var, hvad vi nu helt klart forstår, noget annet enn alt det vi kaller virkelighetens verden. De var som Kant har sagt instrumenter til undersøkelser av virkelighetens verden, ikke denne selv.

Men det var først Renessansen som bevisst og klart forstod at naturvidenskap bestod i å anvende tankens instrumenter på bestemte tilfeller i virkeligheten. Det var Leonardo da Vinci, Galilei, Descartes, Kepler, Leibnitz og Newton som skritt for skritt utformet den metode som all videnskap efter dem har anvendt, og som man har kalt «den klassiske videnskapelige metode».

I denne metode skjerpedes etterhånden forståelsen av de to kilder i vår erkjennelse, iakttagelsen, sansningen og tenkningen. Tankens former kunde først overføres på virkeligheten gjennom iakttagelse og eksperiment. Ingen har klarlagt dette som Galilei og Newton. Deres lover blev først fremlagt for verden,

da naturen hadde bekreftet dem, og disse lovers anvendelse på naturen var i hvert gitt tilfelle klart erkjent å være likeså meget avhengig av empiriske, ved iakttagelse vunne elementer (i ligningene), som av de rasjonelle, de som tanken hadde konstruert.

150

På grunnlag av denne klassiske metode er all vår naturvidenskap og teknikk blitt til. Det viser teknikkens og naturforskningens historie i alle dens enkelte tilfeller. Således hadde den greske matematikk skapt den rette linje som et bilde på tallrekken. Denne tankekonstruksjon anvendte Archimedes til sin oppfinnelse, vektstangen, hvis riktighet daglig bekreftes av det praktiske liv. Og vektstangen dannet igjen utgangspunktet for hele den moderne teknikk for løfteapparater, kraner o. m. a. Figur 1 illustrerer denne utvikling, om man betrakter den i rekkefølgen nedenfra opad. Jo dypere forståelsen av metoden blev, desto mere vokste også klarheten over det problem, som Protagoras stilte: «Mennesket er alle tings mål». Det var Kants store bedrift, at han viste at det vi kaller sannhet aldri kunde bli annet enn menneskelig sannhet. Den som er misfornøyd hermed, er misfornøyd med at han er et menneske. Om den menneskelige sannhet er sann eller ikke for overmennesker eller guder, kan vi aldri få vite. Opgaven blir å undersøke, under hvilke betingelser vi kan nå frem til menneskelig sannhet, og å bedømme dens pålitelighet for vårt arbeide.

For all menneskelig sannhetserkjennelse, sier Kant, gjelder det at den begynner med iakttagelse, fører til tankens begreper og ender i ideer. Tanker uten det innhold, som kun sansningen, iakttagelsen kan gi, er tomme. Iakttagelser uten tanker er blinde. Et menneske har forskjellige organer, muskler, nerver, øine, hjerne. Ingen av disse kan virke uten i sammenheng med de andre innenfor helheten, organismen. Således kan ingen erkjennelse bli til uten at både iakttagelse og tenkning begge bidrar til resultatet. Det er i noen få ord Kants erkjennelseslære.

175

Ismene

Halvannet hundre år er forløpet siden Kants «Kritik der reinen Vernunft» så lyset, og ennå kjemper menneskene for å komme utenom Kants strenge krav til sannhetens erkjennelse.

180

Av matematikere er der oppstillet et verdensbillede, et absolutt system, som intet menneske kan gjøre til gjenstand for iakttagelse. Her forutsetter man derfor en

185 erkjennelse kun ved tankens konstruktive kraft uten iakttagelse.

I religionen hersker ennu forestillingen om en overnaturlig verden, som intet menneske har kunnet iaktta og om hvis virkelighet derfor mennesker intet kan vite.

190

I biologien antar mange mennesker skjulte krefter, «livskraften», som skal lede utviklingen mot et fremtidig mål, et mål, som samtidig er årsak.

I samfundslivet vil tanken konstruere en ideal tilstand, som intet øie har iakttatt.

195

Veldige eksperimenter, som koster millioner menneskers liv, foretas i dette øieblikk med de forferdeligste resultater for menneskers lykke.

Alt dette vil jeg kalle «ismer». For dem alle gjelder at de har glemt Kants ord:

«Kun i erfaring er der sannhet». De har glemt at idéene, tankeforestillingene, de

200

konstruerte forestillinger kun kan erkjennes som sanne eller virkelige om de bekreftes av naturen gjennom et eksperiment. Men, vil man si: det er jo nettop hvad ismene vil gjøre. De gjennomfører sine tankekonstruksjoner, det er vel de veldigste eksperimenter! Så tenker, så taler religionsstifternes, diktatorenes, tyrannenes kammerherrer.

205

Så veldig er det problem dette reiser, at vi må begrense oss til et enkelt eksempel, for derved å prøve å nå frem til en almindelig forståelse av den metode for erkjennelse og handling som må være felles i alle tilfeller.

210

Befolkninger

La oss da velge det biologiske problem, og da vi hverken har makt til eller hensynsløshet nok til å eksperimentere med menneskers skjebne, la oss studere den biologiske eksperimentalkunst, som den åpenbarer sig i studiet av andre
215 befolkninger, med hvilke våre følelser ikke har så stor medlidenhet, f. eks. bakterier.

Enhver som vil studere befolkningers liv og vekst må søke tilbake til Malthus'

geniale bok «An Essay on population», som utkom i 1798. Malthus kom til

220

den slutning, at det han kalte en befolknings frie vekst måtte skje ved fordobling av folkemengden i hvert etterfølgende tidsavsnitt. For en menneskelig befolkning tenkte han sig, at befolkningen vilde fordoble sig for hvert 25 år,

225 hvor tilgangen på livsmuligheter (subsistensmidlene) var ubegrenset. Men ubegrenset er livsmulighetene kun i et nytt land, og selv der kun for en stakket tid. Således har erfaringen vist, at De forente staters befolkning i det 19. århundre virkelig vokste etter Malthus' lov, en av historiens merkverdige forutsigelser.

230 I Figur 2 viser kurven den vekst, som faktisk fant sted innenfor Nordamerikas befolkning i tidsrummet 1790 til 1900, mens ringene viser, hvad befolkningen skulde være etter Malthus' lov. Men i de aller fleste tilfeller, i de fleste befolkninger iakttar man, at den steilt opstigende kurve før eller senere bøier av eller som man sier går flat. Det vil si at veksten stanser. I tusen eksperimenter har 235 biologien vist dette og derved lært et fundamentalt forhold å kjenne: at befolkningens vekstkurve har et forløp som er vesensforskjellig fra veksthastighetens forløp. Det vil si livsmulighetene, chansene for individene, for ungdommen veksler stadig under befolkningens vekst. De når et høidepunkt omtrent når befolkningen har nådd den halve høide, og går derfra stadig 240 nedover mot et nullpunkt. Det kaster nytt lys over den gamle erfaring som er uttrykt i ordet, at folkets storhet kan være en glimrende elendighet. De største muligheter kan kun bestå, om befolkningens tilvekst stanser, før den når sin største mulige høide.

245 Dette illustreres av Figur 3, hvor kurve 1 viser en bakteriekolonis vekst gjennom en forsøksperiode av 5 dager, mens kurve 2 gjengir veksthastigheten til de forskjellige tider i samme forsøksperiode.

Men meget mere kan vi lære av befolkningsstudiene. Vi kan eksperimentelt gi en 250 befolkning av gjærceller den størst mulige vekst ved å la ubegrenset næring strømme til og således bekrefte Malthus' ideallov. Vi kan vise, at vekstens fortsettelse er avhengig av en stor mengde faktorer. Justus von Liebig, den store tyske kjemiker, utdypet Malthus lov ved erkjennelsen av, at en organisme stadig må fornyes, og dertil krever alle de kjemiske elementer, hvorav den består. Når et 255 sådant element mangler, stanser veksten. Det som er til stede i minste mengde (kvelstoff, fosfor, jern eller hvad det måtte være) behersker utviklingen. Figur 4 viser således, hvorledes en bakteriekolonis vekst er forskjellig alt etter kvelstoffmengden i næringsvæsken. Det denne erfaring, som har skapt det vi kaller

260

det rasjonelle landbruk. Senere erfaringer har vist, at ikke bare de kjemiske

stoffer, men også de fysiske faktorer, temperatur, lys, trykk, kan bestemme vekstens forløp, og at der derfor i naturen kan optre de største vekslinger. Og vi
265 kommer til det fundamentale resultat, som er grunnlaget for forståelsen av all videnskapelig eksperimentalkunst, nemlig at der samtidig finnes en stor mangfoldighet av faktorer, av hvilke livets utfoldelse er avhengig. Herav følger det første prinsipp for utøvelsen av all eksperimental kunst: i et eksperiment må kun en faktor varieres; alle de andre må holdes konstante. Er det kvelstoffets, 270 fosforets eller temperaturens variasjon som betinger utviklingens forløp? For hver faktor må der gjøres et eget eksperiment. Med denne erkjennelse er engang for alle samtlige ismers skjebne beseglet. Ti hvad er en isme sett fra eksperimentalkunstens synspunkt? Den er en påstand om, at det står i menneskelig makt å variere hele det kompleks av faktorer vi kaller naturen, på en 275 gang, samtidig, og dog på forhånd å vite hvad resultatet vil bli.

Den sociale ingeniørkunst

Naturvidenskapen i alle dens grener, alt det vi kaller praktisk liv eller nasjonenes 280 rikdom, er blitt til ved utviklingen av en teknisk ingeniørkunst, som følger de mange små forsøks eksperimentalprinsipp. Ennu står der tilbake for menneskeheten å grunnlegge en social eksperimentalkunst, ut i fra den klare erkjennelse, at om der er mange vekslende faktorer i naturen, er der sikkerlig ennu flere, hvor eksperimentalfeltet er det menneskelige samfund, ti for dette 285 samfunds liv er alle de mange faktorer i naturen bare en enkelt blondt flere nødvendige grupper av forutsetninger. Fundamentalt forskjellig er denne opfatning fra den social-videnskap, som for det meste drives ved litterære studier, og som tror, at den ved logikk skal kunne utlede fremtiden fra historiske studier av fortiden. Alle de dogmatiske socialreformatorer og særlig Karl Marx 290 tilhører denne siste kategori. Derfor strider deres metode mot Galileis og den klassiske metode, som også fikk sine idéer fra studiet av fortiden eller anskuelsen av naturens komplekse fenomener, men som så forlangte at disse idéer skulde bekreftes ved små forsiktige eksperimenter som hvert for sig kun undersøkte en eneste faktors innflytelse innenfor det store kompleks vi kaller naturen eller 295 livet.

For den sociale ingeniørkunst er derfor den første opgave å finne de enkelte faktorer som må undersøkes. Socialingeniøren må skjelne mellem flere store grupper av faktorer, de som stammer fra studiet av befolkningen, fra de enkelte 300 individers livskår (standard of life), fra studiet av landets rikdom og endelig fra

menneskets arbeidsevne og kunnskaper. For studiet av samtlige disse grupper gjelder det, at socialingeniøren må anvende den tekniske ingeniørkunsts og naturforskningens metoder. Med formale, litterære eller matematiske metoder
305 alene kan ingen ny erfaring vindes. Hvor den samlede virkning av alle faktorer blir uforandret, der avhenger hver av disse grupper av samspillet mellom dem innbyrdes. Øker da befolkningens størrelse, synker livskårene. Øker landets rikdom kan det samme resultat nås med mindre anstrengelse eller en mindre effektiv teknikk. Hvor nye felter åpnes kan der opstå en «underbefolkning»,
310 som ved Amerikas første bebyggelse. Hvor alle nye veier er stengt, inntreier en «overbefolkning». Når så påny en mulighet for nye rikdomskilder kan finnes, og det blir særlig ved øket arbeidsevne, da kan det hele samfund vokse. (Figur 5). Voldsom var således det europeiske samfunds vekst i de siste 150 år, da både befolkningens størrelse og rikdommen vokste mellom fire og fem hundre
315 prosent som i selveste nybyggerlandet Nord-amerika. Gjennem store deler av Middelalderen holdt befolkningen sig uforandret om enn med betydelige svingninger om et gjennemsnitt. Den sterke vekst gjennom det 19. århundre skyldtes, at folket da fikk frihet til å anvende de nye arbeidsmetoder, som særlig Renessansen hadde skapt.

320 Til alle tider vil det derfor ha den største betydning å vite, hvor et samfund står. Den mann, som kan åpne en ny utvei, er det som åpner nye rikdomskilder. Og det er det som millioner av europeere har gjort på den måte, at hver av dem har bygget en ny levevei. Selv hadde han de produktive idéer, som brøt den nye vei.
325 Fra alle kanter styrtet andre til. Først var der underbefolkning, så til slutt overbefolkning. Vekstkurven gikk flat i det lille område, det lille rike banebryteren hadde skapt. Og samfundet bestod av tusen slike små riker i alle stadier av underbefolkning, likevekt eller overbefolkning. Hvor enhetene av tekniske grunner måtte vokse, forstod en intelligent administrasjon å skape et
330 fritt samarbeide. Det var det europeiske samfund, eiendommelig særpreget i sin struktur, forskjellig fra alle andre kulturer. Også den europeiske stat fulgte den vei, som denne kulturs levende liv hadde utstukket. Ved forsøk innenfor de små områder søkte den stadig å skape flere nye slike. I landbruk, i industri har der utviklet sig en slik virkelig teknisk og social ingeniørkunst, en ingeniørkunst til
335 det nasjonale livs fremme. Selv har jeg søkt i 20 år å skape slike små enheter i fiskeriene. Min største oplevelse var å delta i arbeidet for å flytte titusener av fiskere fra livsfarlige åpne båter med den dårligste standard of life over til et liv som små kapitalister i motorbåter med større teknikk og bedre kår. Det er det ideelle mål i det man har kalt det kapitalistiske system. Og dets metode er

småforsøk utført av enkelte frie menn.

Systemene

345 Mot dette vårt mål er det at det såkalte «nye» økonomiske system, som vi vil
sammenfatte under navnet det marxistiske, reiser tidens største kamp. Dette
systems mål er å knuse de små enheter, de selvstendige virksomheter, som
enkeltmenn har skapt. Det kan kun skje i et samfund, hvor friheten er bannlyst.
I dette samfund skal hundre millioner mennesker slås sammen til en enhet med
350 like kår for alle. Millionenes, fra mann til mann så forskjelligartede intelligens,
det nuværende samfunds største verdi, skal settes ut av virksomhet og erstattes
av det av Karl Marx uttenkte system. Det er orientens system: diktatoren og
proletariatet. Selv hevder det å være proletariatets diktatur. Men det er et bedrag,
en camouflasje. I virkeligheten er det diktatorenes herredømme over et
355 proletariat.

Best forstår vi dette systems vesen ved å betrakte dets eksperimentalkunst. Mens
den europeiske eksperimentalkunst har bygget på millionenes forsøk og de
tusen forskjelligartede virksomheter, ledet av småkapitalister, setter den
360 marxistiske eksperimentelle metode så å si alt inn på et kort eller en eneste idé.
Denne går ut på, at staten gjennom sin overlegne intelligens skal kunne
organisere den store ensartede masse og skape en evig lykksalig likevekt mellom
krav eller behov og livsmuligheter.

365 I det europeiske samfund oplever vi stadig vekk, at en uforstandig
overbefolkning innenfor en enkelt av de mange små enheter eller bedrifter
fremkaller krise eller bankerott. Det er klart at virkningene: sorg og ulykke ved et
slikt sammenbrudd må vokse proporsjonalt med enhetens størrelse. Det ser vi
hver dag i denne etterkrigstid, da både krigens og den marxistiske mentalitet har
370 forledet menneskene til å øke enhetenes størrelse. Det har herunder vist sig, at de
små enheter øker samfundets styrke overfor tidenes omvekslinger. Men hvor det
lykkes -- med makt eller behendig utnyttelse av folkets lidenskaper -- å utrydde
alle de små enheter og erstatte dem av en eneste, der er det klart, at et
sammenbrudd må anta de mest fantastiske dimensjoner. Og det er også klart, at
375 intet menneskelig samfund ad denne vei kan undgå eller løpe bort fra
naturlovens makt, den lov Malthus formet. Jo større folkemengden blir, desto
mindre del av livsverdier vil der falle på den enkelte. Hvor ingen nye veier åpnes
vil da det hele slutte med en katastrofe.

Russland

Det er dette, som nu er i rask utvikling i Russland. Der har marxismen hatt makten og villet skape de overmenneskelige enheter. Lenin skildret dette mål i følgende ord: ¹«Socialisme er en umulighet uten en stor kapitalistisk teknikk, konstruert etter videnskapens siste ord. Socialisme er også en umulighet uten systematisk statsorganisasjon, som kan tvinge millioner mennesker til nøiaktig å følge en ensartet regel for produksjon og omsetning. Vi marxister har alltid sagt dette, og det lønner sig ikke å spille selv to sekunder på å diskutere dette punkt med folk, som ikke forstår det... Vi må følge Peter den stores eksempel... Vi må ikke spare på noen av diktatorens metoder for å omdanne det barbariske Russland i Vestens skikkelse og heller ikke vike tilbake for å anvende barbariske midler for å slå barbariet til jorden.»

Renessansens teknikk blev altså anerkjent av Lenin, men kun som midler for det mål å gjennomføre, hvad marxismen anser som sin egen oppfinnelse: planorganisasjonen. Men erfaringen viste, at for den sociale ingeniørkunst, som vi nettopp har skildret, er det ikke nok å få i foræring en aldri så fullkommen teknisk ingeniørkunst. De tekniske spørsmål er kun en gruppe blandt flere andre samfundsspørsmål. Folkets lykke og livskår avhenger også av landet og befolkningens størrelse, geografiske fordeling og av dets arbeidsevne, som har sin ytterst viktige tilblivelseshistorie. Den på en fremmed jord tilblevne teknikk må, når den overføres til et annet land, innpasses i de der eiendommelige forhold. Og det var denne tilpasning, som skulde være målet for de russiske makthaveres eksperimentalkunst. Hvorledes løste de denne oppgave?

Det viste sig meget hurtig, at det centraliserte statsbyråkrati ikke kunde få hjulene til å passe i hverandre. Allerede i 1918 måtte millioner sulte, fordi veldige lågere av fødemidler råtnet, og det bare av den grunn, at de lokale myndigheter ventet på ordre fra centraladministrasjonen. Planorganisasjonen har vist sig å være en chimære, en illusjon og til slutt blev den et åpenbart folkebedrag. Der opstod under Sovjet kriser som i det kapitalistiske Vesteuropa. Forskjellen var bare den, at i Russland antok krisene så meget større dimensjoner, som enhetene der var større enn i Vesteuropa. Mennesker blir ikke plutselig mere sakkyndige ved å anta en ny trosbekjennelse. De russiske makthavere måtte derfor gå fra den ene plan til den annen. De la stadig vekk planer. Og allerede i 1919 sa Lenin, at planenes sammenbrudd skyldtes:

uvidenhet. Og i 1922 gikk han så langt i åpen tale til sine egne partifeller at han
420 sa: «Kapitalistene visste, hvorledes tilførsler skulde organiseres. De gjorde det
dårlig. De plyndret oss og krenket oss, men de visste hvorledes det skulde gjøres.
Dere vet det ikke.» Men denne selverkjennelse bragte ikke et øieblikk hans
selvsikkerhet til å vakle. Marx var stor og Lenin hans profet. Og så har denne
forsøksvirksomhet svinget i de sist forløpne år mellem lunefulle tilløp til frihet
425 (den «nye politikk») og den vilkårligste anvendelse av de mest «barbariske»
metoder. Men krisene vokste stadig i styrke. I 1923 var der krise fordi
makthaverne eksporterte korn mens millioner sultet. I 1924 overflod av korn,
men elendighet i byene. Naturkreftene var således også gjenstridige, også de
laget kriser.

430 Av alle vanskeligheter var forholdet mellem land og by den største. Landet
hadde før krigen mange små gårdsbruk. De var spredt over veldige områder,
endeløse stepper med dårlige veier og fremkomstmidler. «De små bondebruk er
kapitalismens grunnvold, de bør derfor forsvinn fra vår midte». Det blev
435 etterhånden slagordet, ikke bare av «prinsipielle» grunner, men også fordi alle
de feilslagne planers underskudd måtte dekkes ved konfiskasjon av alle
forhåndenværende verdier. Men det var vanskelig å nå omkring overalt på
flatlandet, og det viste sig, at landet ikke var så rikt, som man hadde trodd. I
1910 var antallet av de russere, som tjente over 3000 kroner under 2 % av landets
440 befolkning. Det lønte sig overhodet dårlig å lage revolusjon. Allerede i 1921 sa
bøndene, at de hadde gitt sin siste skjorte og at de kun hadde skinnet tilbake.
Men selv skinnet og det som var ennå mere dyrebart, friheten, har de russiske
bønder måttet ofre. Som i lengst forsvunne tider er den tilstand innført, som
dengang fikk navnet: Stavnsbåndet og livegenskapet. Det kalles idag
445 forpliktelser til det bestemte bosted og tvangsarbeidet.

Livegenskapet opstod i Russland og langt inn i Vesteuropa som en følge av
kampen mot Asias horder. Denne kamp krevet militære førere, som fikk sin
lønn i store, dengang lite verdifulle godser, som dannet utpostene mot østen.
450 Deres bønder kom litt efter litt i et avhengighetsforhold, som til Russlands
ulykke fortsatte, også efterat den militære organisasjon hadde tapt sin opgave.
En modig tsar avskaffet den hele ordning og hans etterfølgere søkte, så langt
deres makt og forholdene rakk, å skape små bondebruk for frie menn. Det var
særlig Stolypins store idé og fortjeneste.

455 Når de nuværende makthavere har slått disse bondebruk i stykker og vender

tilbake til de store godser, så er dette i social henseende en tilbakevenden til
Middelalderen. Anvendelsen av importert vesteuropeisk eller amerikansk
460 maskineri kan ikke fordunkle dette faktum. Små jordbruk kan skapes ved små
forsøk, som kan anspore frie menn til etterligning. Og de små forsøk bringer
aldri det hele folks velferd i fare. Det er ad denne vei Vesteuropa har nådd sin
utvikling og kultur, og det var det Stolypin forstod, da han forsøkte å skape en
selvstendig bondestand. Lenins pralende påstand om at han vil erstatte
465 Russlands barbari med Vestens kultur er derfor i virkeligheten en tilbakevenden
til Europas middelalder, ikke til den utvikling, som Europa har hatt, siden
renessansen brøt med denne middelalder og heiste frihetens fane. Hundre
millioners liv eller elendighet kleber ved de marxistiske eksperimentorers blodige
hender. Når skal engang Vesteuropas sosialøkonomer forstå at dette overhodet
470 aldri var et eksperiment, men østerlandsk stormannsgalskap?

Religionen

Den intellektuelle krise består idag i det valg, som nutidens ungdom må treffe,
475 valget mellem europeisk og orientalsk livsopfatning. Jeg vil til overveielser av
dette valg gi min egen trosbekjennelse:

Det var aldri guder, som skapte mennesker, men alltid mennesker som skapte
guder. Hellas skapte Eros, kjærligheten til det skjønne. Eros var den store
480 veiviser frem til sannhetens erkjennelse, nyskapningen av livsmuligheter og
kunst. Han var sofismens motsetning og fiende. Våre forfedre skapte Tor,
kravet at mannen skal være tapper. Under hans førerskap kunde dette land
bygges tross alle dets harde livsvilkår. Når vi sviktet dette førerskap, blev vi en
almue. Til et østerlandsk folk kom Hellas idé: kravet til skjønnheten i folkets liv.
485 Det er forståelig, at denne idé hos et undertrykt folk antok en form, som særlig
betonte den almenmenneskelige tanke: misericordia, barmhjertigheten.

Oprinnelig visste alle de geniale menn, som skapte gudene eller om I vil de store
idealene for menneskenes liv, at alle idealer, som Platon sa, fødes i sjelene og ikke i
490 virkelighetens verden. Kant og Goethe bekjente sin tro på «det guddommelige
menneske», som mennesket bærer i sitt hjerte og kun kjenner derfra. Således har
det også gjennom tusener av år vært forstått, at idealenes rike kun er inneni oss,
likesom tilfellet er med matematikkens formrikdom og alle de store idéer i
videnskap, kunst og kultur. Men er dette så, må også de religiøse idealer, likesom
495 matematikkens former, sammenlignes med iakttagelsene fra det virkelige liv, før

vi kan forlange av oss selv eller av andre, at idealene skal tjene som veiledning for mennesker. Kun derved kan der opstå religiøs erfaring.

500 Hver gang menneskene forsøkte å projisere disse idealer ut i virkelighetens verden, eller deklarererte dem som virkelighet i en overnaturlig verden uten å søke religiøs erfaring, hendte det at alle disse idealer blev degradert til å gjøre trælletjeneste for dem, som vilde skape verdslig herskermakt. Europas ulykke var det, at sådan herskermakt blev til som representant for religionen og ikke som
505 vokter for folkets frihet. Således erobret Konstantin den store verden i korsets tegn. Dermed grunnla han den greske keisermakt og tsarenes diktatorvelde. «Tsaren er herrens salvede, guds utsending for å være kirkens høieste beskytter og keiserrikets allmechtige herre.» «Autokrati og ortodoksi er to sider av samme sak.» Så talte den siste justisminister i tsarenes «hellige Russland». Så talte alle
510 jesuitergeneralene i Vesteuropa og arabernes profeter. Således var også Karl Marx en representant for Hegels «verdensånd», og ved utlegning av marxismens «hellige» skrifter regjerer idag Stalin over alle russere, som Konstantin den store og tsarene hersket i korsets tegn.

515 Felles for alle disse diktatorer er det, at de forveksler systemets og virkelighetens verden. Naturen har, som Goethe sa, intet system. Også systemer er instrumenter til undersøkelse av naturen, ikke denne selv. Det forklarer at diktatorene må gripe til maktmidler overfor den gjenstridige natur og at de til slutt antar sofismens valgsprog: Hensikten helliger midlet.

520

Europa

Til alle tider har menn med europeisk racefølelse søkt å reise frihetens fane. Det var Renessansens bedrift. Det forsøkte engang også Protestantismen, som vilde
525 la hver mann få se de bibelske skrifter. Men i den nuværende intellektuelle krise kan ingen annen reformasjon tilfredsstille det sannhetssøkende menneske enn den, som vil gi ham frihetens religion, den religion som vil innanke alle spørsmål for den domstol, som et hvert menneske har i sitt eget indre.

530 Som tilfellet er med de religiøse spørsmål, er det også med samfundsspørsmålene. Her må hver mann velge mellem Renessansens og diktatorens eksperimentalkunst. Velger nutidens ungdom den siste, velger den Vesteuropas undergang, ikke fordi den er en naturnødvendighet, men fordi ungdommen svikter sig selv. Der vil da ikke opstå en større fremtid, men

Europa vil synke tilbake i tiden langt forbi den tid, da Hellas tendte en lysende fakkel iblandt den folkestamme vi tilhører.

540 Det er alltid troen på at alle veier er stengt, alle muligheter uttømt, som fører til frihetens undergang. Man kan forstå, at de siste hundre års rivende utvikling fremkaller den svimlende følelse, at en så sterk fremgang kan vi ikke alltid håpe på.

545 For mig står det så, at det atter påny er frihetens innskrenkning, som fremkaller frykten for at alle muligheter er uttømt. Reiser man omkring i verden uten å la sin tanke knuge av politikkens makt, ser man på den grønne jord og dens muligheter for frie menn, så synes verden tross alt å være i sin barndom. Fra Atlanterhav til Stillehav tror den frie, produktive tanke å opdagte veldige strekninger, som tidens ingeniørkunst, den tekniske og den sociale, kunde 550 omskape for nye og lykkelige hjem.

Vil naturen kunne opfylle dette håp? Alene forsøk kan avgjøre det. Men vil Europas arbeidsvillige ungdom få gjøre slike forsøk? Vil den ikke måtte stå tilbake for de kamerater, som tror det er mere intelligent å diskutere systemer, 555 spille med folkets følelser eller endog å sympatisere med sammensvergelses mot folkets frihet? Et Europa bestående av konkurrerende stormakter synes ikke ha evnen til å skape den frihet, dette nye samfund, i hvilket den enkelte manns foretagsomhet kan utfolde nye livbringende krefter. Vil ungdommen ha mot og konstruktiv evne til den høieste sociale ingeniørkunst, som kan skape det store 560 samarbeide, som på den ene side varig vil sikre Europas fred og på den annen side vil bevare de av historisk tradisjon og samfølelse pregede gamle nasjonale enheter, hvorav Europa i virkeligheten består? Her står vi overfor den nuværende krises største politiske problem; ti av dets løsning vil en ny og større fremtid for ungdommen i siste instans være avhengig.

565

Forståelse

I dette mitt forsøk på å forstå den intellektuelle krise har overalt menneskets egen aktivitet, dets arbeidsmetode, dets eksperimentalkunst vært det centrale 570 problem.

Tragisk har det til alle tider vært å se folket forveksle falske tankebilleder med virkelighetens verden, å se livsmuligheter forspilles i et ufruktbart arbeide for et

575 uopnåelig mål, et Fata Morgana.

Gripende er millioners pilgrimstog mot et uendelig fjernt ideal, mens samtidig det ideal, de bærer i sitt eget hjerte, og mulighetene for en

580 religiøs erfaring glemmes og går til grunne.

Unødig synes ofte de bitre kamper mellom mennesker, som i virkeligheten vil det samme, men hvis systemer hindrer dem i å opdage den harmoni, som naturen selv vilde åpenbare, om den blev spurt tilråds.

585

Men av iakttagelsen av naturen og av livet opstår alltid påny den opgave gjennom en dypere forståelse av menneskets egen virksomhet å forberede lysere tider for de slekter som kommer. Hvor det lykkes, vil selve denne forståelse føles som en ny rikdomskilde.

590

¹ Disse citater er tatt fra Lancelot Lawtons bok: An economic history of Sovjet Russia. Macmillan. London 1932.

Kilde

595 Fedrelandslagets Forlag

Emner

Foredrag

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/den-intellektuelle-krise>

600

605

610